

ІСТОРІЯ ПЕДАГОГІКИ

УДК 373.5.016:908(477)

SCHOOL LOCAL STUDIES IN THE EDUCATIONAL PROCESS: HISTORICAL ORIGINS, METHODOLOGICAL APPROACHES, AND CONTEMPORARY CHALLENGES

ШКІЛЬНЕ КРАЄЗНАВСТВО В ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ: ІСТОРИЧНІ ВИТОКИ, МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ТА СУЧАСНІ ВИКЛИКИ

Ірина Ніконова

здобувачка третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти спеціальності
011 Освітні, педагогічні науки
E-mail: nikonovairyna1981@gmail.com
ORCID 0000-0002-6911-9435
ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет», Україна

Iryna Nikonova

applicant of the third (educational and scientific) level of higher education in the specialty
011 Educational, Pedagogical Sciences
E-mail: nikonovairyna1981@gmail.com
ORCID 0000-0002-6911-9435
SHEI “Donbas State Pedagogical University”, Ukraine

ABSTRACT

The article examines the role and significance of school local studies as an important factor in the educational process. It analyses the historical prerequisites for the development of local studies in Ukrainian schools, particularly in Left-Bank Ukraine in the second half of the 19th – early 20th centuries, as well as their subsequent evolution within the system of general secondary education. Special attention is paid to the methodological aspects of using local studies materials in history, literature, and geography lessons, as well as in students’ extracurricular activities. It is emphasized that school local studies perform both cognitive and educational functions and contribute to the formation of students’ value orientations, foster patriotism and civic awareness, and promote the development of research skills and the ability to work with sources. Examples of the practical application of local studies tasks, students’ research projects, and teachers’ experience in integrating curricular content with local history and culture are provided.

The research findings indicate that the local studies approach in education is an effective means of knowledge integration, the development of critical thinking, and the formation of students’ personal identity. The article demonstrates that the implementation of school local studies in the contemporary educational process ensures continuity of traditions, combines historical and cultural heritage with innovative approaches, and enhances the quality of education.

Key words: *school local studies, education, Left-Bank Ukraine, historical heritage, patriotic education, teaching methodology, student research.*

Актуальність теми. Сучасна система освіти України перебуває в умовах глибоких трансформацій, спрямованих на формування в учнів ключових компетентностей, громадянської відповідальності та національної ідентичності.

У цьому контексті особливого значення набуває шкільне краєзнавство, яке є не лише методичним прийомом, а й цілісною педагогічною системою, що інтегрує знання з історії, літератури, географії, природознавства та інших дисциплін. Звернення до історії, культури й природи рідного краю забезпечує зв'язок між навчальним матеріалом і життєвим досвідом здобувачів освіти, сприяє розвитку дослідницьких умінь, формує патріотичні почуття, а також створює умови для міжпоколіннєвої комунікації через залучення до освітнього процесу представників місцевої громади, музейних і культурних установ. Невипадково в Законі України «Про освіту» (2017) та «Про загальну середню освіту» (2023) наголошено на єдності виховної та освітньої функцій школи, що визначається одним із базових принципів державного освітнього стандарту. У цьому контексті шкільне краєзнавство постає як системний елемент сучасної освітньої політики, що виходить за межі допоміжного методичного прийому та забезпечує поєднання освітнього й ціннісно-виховного складників формування особистості.

Актуальність дослідження посилюється й тим, що в умовах глобалізації та цифровізації зростає потреба в збереженні локальної ідентичності та культурної спадщини. Шкільне краєзнавство стає дієвим інструментом виховання свідомого громадянина, здатного поєднувати повагу до рідного краю з відкритістю до світу. Крім того, відновлення та розвиток краєзнавчих практик у школах відповідає сучасним вимогам Нової української школи, яка орієнтується на компетентнісний підхід та практичну спрямованість навчання. Отже, дослідження значення шкільного краєзнавства є своєчасним і необхідним як у науково-методичному, так і в суспільно-педагогічному аспектах.

Формулювання цілей (мета) статті, постановка завдання. Метою дослідження є комплексне вивчення ролі та значення шкільного краєзнавства в сучасній освітній практиці, аналіз його історичних традицій та сучасних підходів, а також визначення педагогічного потенціалу краєзнавчої діяльності у формуванні громадянської позиції, національної ідентичності та ключових компетентностей учнів. Зокрема, увагу приділено розвитку таких компетентностей, як-от: соціальна та громадянська компетентність, критичне мислення, навички дослідницької роботи, уміння працювати в команді, комунікативна компетентність, а також здатність застосовувати отримані знання на практиці для розв'язання локальних проблем і збереження культурної спадщини.

Для досягнення поставленої мети дослідження визначено такі завдання: 1) проаналізувати історичні витоки та становлення шкільного краєзнавства на Лівобережній Україні у другій половині XIX – на початку XXI ст.; 2) визначити сучасний стан і тенденції впровадження краєзнавчого підходу в освітній процес, окреслити його роль у формуванні громадянських і національних цінностей учнів; 3) систематизувати методичні прийоми та форми роботи з краєзнавчим матеріалом, розкрити їхній вплив на розвиток дослідницьких навичок здобувачів освіти; 4) окреслити можливості міжсекторальної співпраці в розвитку шкільного краєзнавства як чинника інтеграції освіти, науки, культури та громади.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. В умовах сучасних соціально-економічних і політичних трансформацій України особливого значення набуває виховання молодого покоління, здатного до усвідомленого громадянського вибору,

відповідальності та активної участі в суспільному житті. Одним із дієвих інструментів формування таких якостей є шкільне краєзнавство, яке забезпечує тісний зв'язок освітнього процесу з історією, культурою та традиціями рідного краю. Краєзнавчий компонент сприяє розвитку морально-психологічної стійкості учнів, вихованню патріотизму, формуванню почуття громадянської та соціальної відповідальності, а також здатності приймати зважені життєві рішення на основі власного досвіду та знань про своє середовище.

Отже, дослідження присвячене комплексному аналізу становлення та розвитку шкільного краєзнавства на Лівобережній Україні другої половини XIX – початку XX ст. з урахуванням досвіду сучасної української школи. Саме цей регіон, що охоплює території сучасних Сумської, Полтавської, Харківської та частково Чернігівської областей, став одним з осередків формування шкільного краєзнавства як педагогічного явища. Тут активно діяли земські школи, гуртки народних учителів і просвітницькі товариства, які започаткували системне вивчення місцевої історії, природи та культури в освітньому процесі. Це надає змогу не лише з'ясувати історичні витоки краєзнавчого руху в освіті, але й показати його актуальність для вирішення освітніх завдань сьогодення (*Розглядаючи звіт*, 1882).

Зазначимо, що краєзнавство як народне знання про своє рідне місце зародилося в далекому минулому. У всіх народів світу, у всі часи були люди, які добре знали навколишню місцевість, її природу, минуле і сучасне життя. Свої знання в усній чи письмовій формі вони передавали майбутнім поколінням. Так було і в нашій країні, де відомості краєзнавчого характеру отримали відображення як у літописах, так і в різних державних документах ще в XV–XVI ст. (Гавриш, 1999). Краєзнавство – це науково-освітній та громадський рух, спрямований на збирання, систематизацію й популяризацію знань про рідний край, його природу, історію, господарство, культуру та побут населення з метою збереження й передання культурно-історичної спадщини та формування в людини почуття належності до своєї малої батьківщини (Яцик & Степанюк, 2022).

Вивчення освітніх процесів другої половини XIX – початку XX ст. становить важливий напрям історико-педагогічних досліджень. У контексті розвитку шкільного краєзнавства на Лівобережній Україні особливу наукову цінність мають дореволюційні праці В. Антоновича, М. Драгоманова, М. Костомарова, С. Русової, І. Срезневського, Є. Шмідта та інших діячів, які заклали підґрунтя для системного вивчення історії та культури рідного краю (Зязюн, 2004). Загальновідомо, що наукове краєзнавство, спрямоване на всебічне вивчення різних територій країни, розширювалося та поглиблювалося з розвитком науки. Саме поняття «наукове краєзнавство» вперше в Україні ввів І. Франко, який підкреслював важливість наукового підходу до вивчення рідного краю як основи національного виховання та самоусвідомлення. Важливу роль у розвитку шкільного краєзнавства на території Лівобережної України відіграв К. Ушинський, який обґрунтував «родинознавчий принцип» у навчанні, показав велике виховне та освітнє значення вивчення свого краю (Волкова, 2003). Ідеї народності, природовідповідності та виховання через пізнання рідного краю стали теоретичним підґрунтям подальшого розвитку шкільного краєзнавства, що сформувало його педагогічну сутність і методичні засади.

В українській педагогіці ідеї природовідповідності та народності розвивали видатні просвітителі та науковці. Г. Сковорода заклав філософське підґрунтя виховання через пізнання «сродності» людини та її зв'язку з рідним середовищем. О. Духнович у праці «Народная педагогія...» (1850 р.) обстоював викладання рідною мовою й використання народної пісні як засобу виховання любові до краю. М. Максимович у журналі «Київлянин» (1850 р.) наголошував, що любов до Батьківщини має стати основою національного виховання. Б. Грінченко створив читанки «Настина читанка» та «Рідне слово» (1917 р.), які інтегрували краєзнавчий матеріал у навчання. М. Грушевський в «Історії України-Русі» (1898 р.) розглядав історію рідного краю як основу громадянського виховання. С. Русова у «Дидактиці» (1915 р.) підкреслювала, що історія й географія найбільше впливають на формування громадянської свідомості. Т. Лубенець започаткував у школах екскурсії та бібліотеки з українською літературою, формуючи нові практики краєзнавчого навчання (Васькович, 1996; Зязюн, 2004; Хоменко, 2022).

У XIX – на початку XX ст. краєзнавча проблематика була тісно пов'язана з ідеями національного відродження. Я. Головацький у «Русалці Дністровій» (1837 р.) наголошував на виховному значенні рідної мови, літератури, історії та знань про свій край. Пізніше ідею пізнання довкілля як фактора духовного розвитку обґрунтовував В. Сухомлинський, а А. Макаренко підкреслював важливість залучення дітей до життя рідного краю. У XX ст. І. Зязюн, В. Луговий, Л. Березівська, Н. Побірченко, О. Сухомлинська та інші дослідники показали, що краєзнавство в освітньому процесі сприяє національно-патріотичному вихованню, формує відповідальну, всебічно розвинену особистість (Волкова, 2003). У такий спосіб послідовний розвиток цих ідей у педагогічній думці сприяв формуванню цілісного уявлення про краєзнавство як окремий напрям науково-педагогічної діяльності, що поєднує освітні, виховні та культуротворчі функції.

Вплив шкільного краєзнавства на розвиток освіти проявився вже в другій половині XIX століття, коли вчителі та земські школи активно впроваджували в освітній процес матеріали, пов'язані з історією, природою та культурою місцевого краю. У цей період краєзнавство виконувало подвійну функцію: воно слугувало не лише засобом поглиблення знань, а й важливим інструментом національно-громадянського виховання. Завдяки вивченню пам'яток рідної місцевості, етнографічних особливостей і традицій учні поступово формували почуття належності до своєї громади, відповідальності за її розвиток і збереження культурної спадщини (Волкова, 2003).

Друга половина XIX – початок XX ст. стали періодом глибоких соціально-економічних та культурно-освітніх трансформацій на українських землях. Стрімке індустріальне зростання, урбанізація та розширення транспортної мережі зумовили появу нових освітніх потреб і завдань. У цей час відбувається суттєве розширення мережі початкових і середніх загальноосвітніх закладів, а також формування нових типів навчально-виховних інституцій – реальних училищ, комерційних і ремісничих шкіл, закладів професійної орієнтації. Паралельно розпочинається модернізація змісту, методів і форм навчання, що спрямовується на поєднання теоретичних знань із практикою повсякденного

життя (Бугрій, 2014). У цих умовах шкільне краєзнавство поступово набуває статусу важливого методичного напрямку. Викладачі починають активно використовувати матеріали з історії, природи, економіки та культури «малої батьківщини» для пояснення загальноосвітніх тем.

На Лівобережній Україні, зокрема в Полтавській, Сумській та Чернігівській губерніях, учителі земських шкіл упроваджували в освітній процес елементи дослідницької роботи: учні складали карти місцевості, описували стародавні кургани, козацькі могили, спостерігали за природними явищами, збирали народні легенди, пісні й перекази. На Полтавщині, наприклад, активно розвивалася діяльність краєзнавчих гуртків при земських школах, а вчителі організовували учнівські екскурсії до історичних місць, як-от: Батурин, Опішня чи Гадяч, де знайомили учнів з місцевими пам'ятками культури та ремесла (*Журнал чергових*, 1898).

Відзначимо, що на Лівобережній Україні особливого розвитку цей процес набув у Полтавській, Сумській та Харківській губерніях, де діяли земські школи, учительські семінарії й просвітницькі гуртки. Так, у Полтавській губернії активно працювало Полтавське земство, яке ініціювало видання «Краєзнавчих збірників» для шкільного користування. У Сумах та Охтирці вчителі організовували учнівські експедиції до історичних місць, зокрема до Тростянецького дендропарку й Глинського монастиря. На Харківщині активно діяла Харківська губернська вчительська спілка, яка поширювала методичні матеріали для навчання краєзнавства в початкових школах. У навчальних планах з'являються перші систематизовані завдання краєзнавчого характеру: складання карт місцевості, опис пам'яток старовини, спостереження за природними явищами, запис місцевих легенд і пісень (Русова, 1997).

Однією з характерних рис шкільної методики другої половина XIX – початку XX ст. було використання екскурсій як навчального прийому. Учні організовано відвідували місцеві історичні пам'ятки: церкви, старовинні будівлі, пам'ятники, природні об'єкти, що надавало змогу наочно ознайомитися з матеріальною культурою краю. Наприклад, у школах Чернігівської губернії популярними були екскурсії до таких пам'яток, як-от: Спасо-Преображенський собор у Чернігові або залишки давньоруських городищ, що допомагало збагатити знання з історії регіону.

Велика увага приділялася також збору фольклору й усної історії, що вважалося важливим джерелом для розуміння духовної спадщини народу. Учителі заохочували учнів записувати народні пісні, перекази, прислів'я і легенди, пов'язані з їхнім краєм. Зокрема, у Полтавській губернії вчителі організовували гуртки, де здобувачі освіти вивчали і записували місцеві казки та легенди, що передавалися від покоління до покоління. Важливим елементом методики було залучення учнів до практичної дослідницької роботи: складання описів природи, історичних подій, вивчення мови та діалектів свого краю. Так, у школах Харківської губернії учні виконували завдання з опису природних особливостей річок і лісів, що розташовані поблизу їхніх поселень, а також досліджували місцеві ремесла і традиції. Методичні матеріали тих часів також містили рекомендації щодо використання ілюстрованих карт і схем, що допомагали учням краще орієнтуватися в території свого краю. У підручниках з

історії та географії для повітових училищ Лівобережжя часто застосовувалися карти, на яких позначали історичні місця, торговельні шляхи та природні ресурси (*Журнал чергових*, 1898; *Розглядаючи звіт*, 1882).

Отже, краєзнавча робота другої половини XIX – початку XX ст. не лише розширювала навчальні горизонти учнів, а й заклала основи інтегрованого навчання, де знання про рідний край поєднувалися з практичним досвідом і вихованням національної свідомості.

Подібні завдання не втрачають своєї актуальності і сьогодні. У сучасних умовах, коли школа має готувати молодь до життя в демократичному суспільстві та сприяти збереженню національної ідентичності в умовах глобалізації, саме шкільне краєзнавство стає ефективним засобом поєднання освітньої та виховної функції. Паралель між досвідом XIX ст. і викликами сучасної освіти полягає в тому, що й тоді, і тепер краєзнавство є містком між теоретичними знаннями й реальним життям учня, засобом інтеграції особистості в культурний і соціальний простір своєї громади та держави. Характерною рисою сучасного періоду стало посилення уваги до виховної та ціннісної ролі шкільного краєзнавства: через знайомство з рідним краєм учнів прилучали до історичної пам'яті, формували почуття відповідальності за культурну спадщину, бережливе ставлення до природи та розуміння належності до локальної громади.

Учні шкіл на Чернігівщині, Полтавщині та інших регіонах організують інтерв'ю зі старшими жителями, збираючи розповіді про побут, традиції, місцеві легенди та події минулого. Наприклад, учні Полтавської школи № 5 упродовж останніх років збирають усні свідчення про події Другої світової війни у своєму селі, що стало основою для створення шкільного музею історії рідного краю. На Лівобережжі сьогодні діють понад 150 шкільних музеїв, зокрема «Музей історії школи № 3» у Полтаві, «Кімната бойової слави» у Сумах, «Музей народних ремесел» у селі Опішня, які стали осередками інтеграції навчання, виховання й громадської активності учнів. Учнівські гуртки на Харківщині здійснюють дослідження родинних архівів та складають електронні карти історичних пам'яток регіону (*Шкільні музеї*, 2025). Отже, шкільне краєзнавство поступово перетворюється на міст між освітньою теорією та життєвою практикою, а також стає важливим інструментом соціалізації, морального становлення й патріотичного виховання молоді (Русова, 1997).

Ключові характеристики сучасного шкільного краєзнавства, на нашу думку, полягають у такому:

- поєднання навчальної, виховної та дослідницької функцій;
- використання місцевого матеріалу як джерела знань;
- розвиток в учнів дослідницьких навичок (спостереження, аналіз, опис, узагальнення);
- інтеграція в навчальні предмети (історія, географія, література, біологія тощо);
- поєднання урочної та позаурочної роботи (гуртки, шкільні музеї, екскурсії, експедиції тощо);
- сприяння формуванню національної ідентичності та патріотизму.

Сукупність цих характеристик свідчить про те, що сучасне шкільне краєзнавство є не лише педагогічним методом, а цілісною освітньою системою,

яка поєднує історичний досвід із сучасними підходами до навчання і виховання. У такий спосіб педагогічна думка від XVII до XXI ст. послідовно підкреслювала, що краєзнавчий матеріал у школі є важливим засобом не лише пізнання світу, а й виховання національної самосвідомості, громадянських якостей і духовних цінностей учнів. Саме тому розвиток шкільного краєзнавства в Україні став одним із ключових чинників формування освітньої системи, орієнтованої на національні традиції та європейські гуманістичні принципи.

Форми краєзнавчої роботи різноманітні: гуртки та товариства, екскурсії, туристичні походи, зустрічі з місцевими краєзнавцями, вечори, конкурси, олімпіади тощо. Значення набуває пошукова та дослідницька діяльність, активізується участь здобувачів освіти в роботі краєзнавчого гуртка чи музею. Шкільне краєзнавство – важливий чинник різних видів виховання, воно сприяє патріотичному вихованню, загальній та політехнічній освіті, розширює кругозір та розвиває пізнавальні інтереси учнів, долучає до творчої діяльності, формує практичні та інтелектуальні вміння, допомагає у виборі професії (Бугрій, 2010).

У системі сучасної загальної освіти, що має на меті оптимальний розвиток учнів, особливу роль мають знання з історії, культури, економіки краю. Сучасна концепція освіти сприяє цілісному сприйняттю та широкому охопленню явищ навколишнього світу в його різноманітті та значущості, дає особливу орієнтацію в часі, допомагає реалізувати ключову ідею про єдність інтересів особи, суспільства та держави в справі виховання громадянина. Коли йдеться про краєзнавство в школі, слід розрізнити рівні пізнавальної краєзнавчої роботи учнів. Умовно можна говорити про три рівні (у реальній шкільній практиці вони, природно, тісно, органічно пов'язані один з одним, зіставляють єдине «поле» пізнавальної діяльності здобувачів освіти). По-перше, отримання учнями «готових» знань про край зі слів учителя, навчальних посібників та повідомлень засобів масової інформації. По-друге, це самостійне набуття знань, що забезпечує умови для більш активної пізнавальної роботи учнів (коли вони в процесі навчального дослідження роблять відкриття для себе, тобто фактично перевідкривають вже відомі факти та події минулого, явища та закономірності довкілля). Джерелами таких знань можуть бути, окрім навчальних посібників, науково-популярна та наукова література, публікації в місцевому та центральному періодичному друці, матеріали шкільних та державних музеїв, інтернет-ресурси. Третій рівень – вивчення учнями історії рідного краю в ході заглибленого дослідницького пошуку, який представляє науковий інтерес. І тут учні практично виконують роль молодих учених-дослідників. Зазвичай це члени краєзнавчих гуртків та учнівських наукових товариств, слухачі факультативів. На жаль, у низці шкіл педагоги обмежуються лише першим рівнем краєзнавчої роботи – у результаті складається своєрідне «словесно-книжкове краєзнавство» (Бугрій, 2010; Васькович, 1996). Має місце й інший недолік: відомості з історії краю, зібрані юними дослідниками, знайдені ними документи мало або зовсім не використовуються на уроці в процесі вивчення та засвоєння програмного матеріалу. Урочні та позакласні заняття з краєзнавства сприяють розвитку в учнів любові до Батьківщини, до своєї землі, рідного дому, сім'ї.

Краєзнавство – завжди краєлюбність, воно збуджує інтерес і виховує повагу до пам'яток культури, до рідної землі. Завдяки краєзнавству учень

глибше усвідомлює власне місце в історичному процесі, оскільки історія постає як історія людей, а витoki особистості пов'язані з традиціями й досвідом родини, народу, минулим рідного краю та держави. У ході історичного процесу з покоління в покоління передаються вічні, незмінні цінності: працьовитість, чесність, справедливість, сумлінність, почуття національної гідності, дружби, поваги до старших поколінь, обов'язку, милосердя, почуття господаря; праця – основне джерело духовного та матеріального багатства та благополуччя людини, умова успішного розвитку суспільства.

Краєзнавство сприяє вирішенню завдань соціальної адаптації учнів, формуванню в них готовності жити та працювати у своєму селі, районі, краї, брати участь у їх розвитку, соціально-економічному та культурному оновленні. Це одне з найактуальніших соціально-педагогічних завдань нашого часу. Історія краю, місцеві події та явища вивчаються в єдності трьох тимчасових вимірів: минуле – сьогодення – майбутнє. Так, вивчаючи з учнями історію міста, важливо познайомити їх із його сучасним станом, а також перспективами відновлення та розвитку. Подібний підхід навчає учнів глибше осмислювати послідовність подій, виявляти причинно-наслідкові зв'язки, сприяє формуванню історичного мислення. Нині відбувається відновлення краєзнавчого спрямування діяльності бібліотек загальноосвітніх шкіл. Краєзнавча складова бібліотечно-бібліографічного обслуговування має стати однією з точок опори в ціннісному самовизначенні людини, у розвитку її зв'язків зі світом. Краєзнавчий пошук – цікава справа, але літератури про край небагато, інформація розрізнена.

Кожне нове покоління постійно повертається до подій та людей минулого та по-новому осмислює їх. Залучають події, особи, витoki культурної спадщини нашої країни. Але зберегти старі документи це ще не все. Потрібно зуміти побачити, що за ними стоїть (Бугрій, 2014). Вивчення історії рідного краю, його природи, культурних надбань та постатей минулого сприяє вихованню в молодого покоління любові до Батьківщини, відповідальності за її долю, готовності захищати та відбудовувати Україну. Краєзнавство допомагає учням усвідомити тяглість історичного розвитку, зрозуміти, що боротьба за свободу і незалежність є органічною частиною української традиції, а також формує навички критичного мислення та здатність протистояти інформаційним маніпуляціям ворога (Зязюн, 2004).

З огляду на це логічним є звернення до конкретного регіону дослідження – Лівобережної України, що включає Полтавщину, Сумщину та Харківщину, регіони з глибокими традиціями культурного, освітнього та громадського життя, де краєзнавчі практики відігравали провідну роль у становленні національної освіти. Краєзнавство в умовах сучасної війни набуває особливого значення як один із найдієвіших засобів національно-патріотичного виховання, формування історичної пам'яті та збереження ідентичності українського народу. Особливо це відчутно на Лівобережній Україні, де освітяни та учнівська молодь активно долучаються до волонтерських і меморіальних ініціатив. У Сумській області шкільні музеї збирають свідчення про героїв сучасної війни, а в Полтавській – учні створюють відеопроєкти «Мое місто під час війни». У Харківській області, попри прифронтові умови, педагоги проводять онлайн-екскурсії з історії Слобожанщини, зберігаючи зв'язок дітей із культурним простором рідного

краю. На теренах Лівобережної України, які мають глибокі традиції культурного, освітнього та громадського життя, краєзнавча робота в школах стає не лише складовою освітнього процесу, а й потужним інструментом духовного спротиву агресії (*Шкільні музеї, 2025*).

Отже, в умовах сучасного воєнного стану в Україні шкільне краєзнавство на Лівобережній Україні виконує стратегічну місію – воно стає засобом зміцнення національної свідомості, збереження культурної спадщини, духовної єдності та стійкості українського суспільства. Його роль виходить за межі освітнього процесу і безпосередньо пов'язана з формуванням громадянської зрілості та консолідацією українського народу в боротьбі за свободу й майбутнє.

Звернімо увагу, що застосування краєзнавства в шкільній освіті має широкий спектр практичних можливостей, що безпосередньо впливають на якість освітнього процесу та формування особистості учня. Основними напрямками реалізації шкільного краєзнавства є інтеграція місцевого матеріалу в освітній процес та розвиток практичної дослідницької діяльності учнів. Вивчення історії, літератури, географії, біології та інших дисциплін може поєднуватися з інформацією про природу, культурну спадщину, відомих діячів і пам'ятки рідного краю.

Так, на уроках історії учні можуть досліджувати події, що відбувалися в їхній місцевості, або біографії видатних земляків. На уроках літератури – аналізувати твори письменників, пов'язаних із їхнім регіоном. Під час вивчення географії доречно проводити спостереження за природними об'єктами, створювати краєзнавчі карти, а на уроках біології – досліджувати місцеву флору й фауну під час польових практик. Важливу роль відіграє і позакласна діяльність: організація шкільних гуртків краєзнавчого спрямування, експедицій, дослідницьких проєктів, створення учнівських музеїв, кімнат історії та пам'яті. Ефективними є також виставки з місцевих матеріалів, літературно-мистецькі вечори, присвячені культурній спадщині краю, екскурсійно-дослідницька робота, збір усних свідчень старожилів та вивчення родинних архівів. Сучасні підходи передбачають використання цифрових інструментів: створення електронних карт, баз даних, цифрових фотоархівів і віртуальних виставок. Учні можуть брати участь у конкурсах, олімпіадах і проєктних ініціативах, спрямованих на дослідження історії та природи своєї місцевості.

У такий спосіб практичне застосування шкільного краєзнавства виходить далеко за межі традиційного освітнього процесу. Воно сприяє гармонійному розвитку учнів, поєднує знання з життєвим досвідом, формує активну громадянську позицію та забезпечує виховання свідомих патріотів своєї держави.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Перспективи подальших наукових розвідок убачаються в поглибленому вивченні методики впровадження краєзнавчого підходу в умовах Нової української школи, зокрема через застосування цифрових технологій, інтерактивних платформ та засобів доповненої реальності. Доцільним є також дослідження впливу краєзнавчої діяльності на формування громадянських і національно-патріотичних цінностей учнів, розвиток їхніх дослідницьких і комунікативних компетентностей. Подальшої уваги потребує питання інтеграції

шкільного краєзнавства з іншими освітніми галузями, а також створення інноваційних моделей співпраці школи, місцевої громади, музеїв і закладів культури. Важливим напрямом майбутніх досліджень є розроблення критеріїв оцінювання ефективності краєзнавчої діяльності та визначення оптимальних шляхів її реалізації в контексті компетентнісного й особистісно орієнтованого навчання.

ДЖЕРЕЛА І ЛІТЕРАТУРА

Бугрій, В. С. (2014). Становлення теорії шкільного краєзнавства в педагогічній думці України XIX – початку XX ст. *Педагогіка вищої та середньої школи*, (42), 218–223.

Бугрій, В. С. (2010). Становлення форм і методів краєзнавчої роботи в Радянській школі. *Теоретичні питання культури, освіти та виховання*, (42), 251–253.

Васькович, Г. (1996). *Шкільництво в Україні (1905–1920 рр.)*. (Ч. 2). Київ: Український вільний ун-т.

Волкова, Н. П. (2003). *Історія українського шкільництва та педагогіки*. Дніпро: Дніпр. нац. ун-т.

Гавриш, Р. Л. (1999). *Шкільна діяльність земського самоврядування на Лівобережній Україні в 1865–1919 роках* (автореф. дис. ... канд. іст. наук). Харків. держ. ун-т ім. В.Н. Каразіна. Харків, Україна.

Журнал чергових Харківських губернських земських зборів 17 грудня 1897 р. (1898). *Журнал чергових Харківських губернських земських зборів з 3 по 17 грудня 1897 р. включно, з додатками до них і екстреного 15 червня 1897 р.* Харків, 494.

Про освіту (Закон України). № 38–39, ст. 380. (2017). Вилучено з <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>

Про повну загальну середню освіту (Закон України). № 463-IX. (2023). Вилучено з <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text>

Зязюн, І. А. (ред.). (2004). *Педагогічна майстерність*. (2-ге вид., допов. і переробл.). Київ: Вища школа.

Русова, С. (1997). *Дидактика. Вибрані педагогічні твори* (с. 134–300). Київ: Либідь.

Розглядаючи звіт Полтавської губернської земської управи про перебіг народної освіти в губернії в період 1872–1881. (1882). *Південний край*, 664.

Хоменко, Є. Г. (2022). Педагогічна спадщина Г. С. Сковороди – як передумова формування українського національного виховання. *Сучасні рецепції світоглядно-ціннісних орієнтирів Григорія Сковороди* (с. 129–135). Полтава, Україна.

Шкільні музеї в Україні в другій половині XX сторіччя / Педагогічний музей України (2025). Вінниця: Видавець ФОП Кушнір Ю. В.

Яцик, Т. О. & Степанюк, В. В. (2022). *Словник коротких термінів з педагогіки*. Луцьк: ФОП Мажула Ю. М.

REFERENCES

Buhrii, V. S. (2014). Stanovlennia teorii shkilnoho kraieznavstva v pedahohichnii dumtsi Ukrainy XIX – pochatku XX st. [Formation of the theory of

school local studies in the pedagogical thought of Ukraine in the 19th and early 20th centuries.] *Pedahohika vyshchoi ta serednoi shkoly – Pedagogy of higher and secondary schools*, 42, 218–223 [in Ukrainian].

Buhrii, V. S. (2010). Stanovlennia form i metodiv kraieznavchoi roboty v Radianskii shkoli [Formation of forms and methods of local history work in the Soviet school]. *Teoretychni pytannia kultury, osvity ta vykhovannia – Theoretical issues of culture, education and upbringing*, 42, 251–153 [in Ukrainian].

Vaskovych, H. (1996). *Shkilnytstvo v Ukraini (1905–1920 rr.) [Schooling in Ukraine (1905–1920)]*. (Ch. 2). Kyiv: Ukrainskyi vilnyi un-t [in Ukrainian].

Volkova, N. P. (2003). *Istoriia ukrainskoho shkilnytstva ta pedahohiky [History of Ukrainian schooling and pedagogy]*. Dnipro: Dnibr. nats. un-t [in Ukrainian].

Havrysh, R. L. (1999). *Shkilna diialnist zemskoho samovriaduvannia na Livoberezhnii Ukraini v 1865–1919 rokakh [School activities of the zemstvo self-government in Left-Bank Ukraine in 1865–1919]*. *Extended abstract of Candidate's thesis*. Kharkiv: Kharkiv. derzh. un-t im. V.N. Karazina [in Ukrainian].

Zhurnal cherhovykh Kharkivskykh hubernskykh zemskykh zboriv 17 hrudnia 1897 r. [Journal of the regular Kharkiv provincial zemstvo assembly of December 17, 1897]. (1898). *Zhurnal cherhovykh Kharkivskykh hubernskykh zemskykh zboriv z 3 po 17 hrudnia 1897 r. vkliuchno, z dodatkamy do nykh i ekstremoho 15 chervnia 1897 r. – Journal of the regular Kharkiv provincial zemstvo assemblies from December 3 to 17, 1897, inclusive, with appendices to them and the emergency one of June 15, 1897*. Kharkiv, 494. [in Ukrainian].

Pro osvitu (Zakon Ukrainy). № 38–39, st. 380 [On Education (Law of Ukraine). No. 38–39, Art. 380]. (2017). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> [in Ukrainian].

Pro povnu zahalnu seredniu osvitu (Zakon Ukrainy). № 463-IX [On Complete General Secondary Education (Law of Ukraine)]. (2023). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text> [in Ukrainian].

Ziazun, I. A. (Ed.). (2004). *Pedahohichna maisternist [Pedagogical skills]*. (2-he vyd., dopov. i pererobl.). Kyiv: Vyshcha shkola [in Ukrainian].

Rusova, S. (1997). *Dydaktyka. Vybrani pedahohichni tvory [Didactics. Selected pedagogical works]* (pp. 134–300). Kyiv: Lybid [in Ukrainian].

Rozghliadaiuchy zvit Poltavskoi hubernskoi zemskoi upravy pro perebih narodnoi osvity v hubernii v period 1872–1881 [Considering the report of the Poltava Provincial Zemstvo Board on the progress of public education in the province in the period 1872–1881]. (1882). *Pivdennyi krai – Southern region*, 664 [in Ukrainian].

Khomenko, Ye. H. (2022). Pedahohichna spadshchyna H. S. Skovorody – yak peredumova formuvannia ukrainskoho natsionalnogo vykhovannia [The pedagogical heritage of G. S. Skovoroda – as a basis for the formation of Ukrainian national education]. *Suchasni retseptsii svitohliadno-tsinnisnykh oriientyryv Hryhoriia Skovorody – Modern receptions of the worldview and value orientations of Hryhoriy Skovoroda* (pp. 129–135). Poltava [in Ukrainian].

Shkilni muzei v Ukraini v druhii polovyni KhKh storichchia / Pedahohichni muzei Ukrainy [School museums in Ukraine in the second half of the 20th century / Pedagogical Museum of Ukraine] (2025). Vinnytsia: Vydavets FOP Kushnir Yu. V. [in Ukrainian].

Yatsyk, T. O. & Stepaniuk, V. V. (2022). *Slovnnyk korotkykh terminiv z pedahohiky [Dictionary of short terms in pedagogy]*. Lutsk: FOP Mazhula Yu. M. [in Ukrainian].

АНОТАЦІЯ

У статті розглянуто роль та значення шкільного краєзнавства як важливого чинника освітнього процесу. Проаналізовано історичні передумови становлення краєзнавчих студій у школах України, зокрема на Лівобережжі в другій половині XIX – на початку XX ст., та їхній подальший розвиток у системі загальної середньої освіти. Особливу увагу приділено методичним аспектам використання краєзнавчого матеріалу на уроках історії, літератури, географії, а також у позаурочній діяльності учнів. Підкреслено, що шкільне краєзнавство виконує не лише пізнавальну та виховну функції, а й формує в учнів ціннісні орієнтири, сприяє розвитку патріотизму, громадянської свідомості, дослідницьких навичок та вміння працювати з джерелами. Наведено приклади практичного застосування краєзнавчих завдань, учнівських дослідницьких робіт та досвіду вчителів у поєднанні навчального матеріалу з місцевою історією та культурою.

Результати дослідження свідчать, що краєзнавчий підхід в освіті є ефективним засобом інтеграції знань, розвитку критичного мислення та формування особистісної ідентичності учнів. У статті доведено, що впровадження шкільного краєзнавства в сучасний освітній процес забезпечує спадкоємність традицій, поєднує історико-культурну спадщину з інноваційними підходами та підвищує якість навчання.

Ключові слова: *шкільне краєзнавство, освіта, Лівобережна Україна, історична спадщина, патріотичне виховання, методика навчання, учнівські дослідження.*